

חגי תשרי

שירה עברית בעקבות מלחמת יום הכיפורים

יַעֲלֶה תַּחֲנוּנֵנוּ מֵעָרֵב וַיָּבֹא שׁוֹעֲתֵנוּ מִבְּקָר וַיִּרְאֶה רְנוּנֵנוּ עַד עָרֵב

מאז שנת תשל"ד 1973 נקשר יום הכיפורים גם במלחמה העקובה מדם שנכפתה על מדינת ישראל בעיצומו של היום הקדוש. מלחמה זו שנתה לבלי הכר את פניה של החברה הישראלית והותירה קרוב ל-3000 משפחות ישראליות שכולות וכואבות. מעבר לעובדה שהמלחמה פרצה בעיצומו של היום הקדוש, והוסיפה בכך למטעניו העתיקים והמסורתיים רובד ישראלי ועכשווי, התהליכים שהתחוללו בחברה הישראלית בעקבות המלחמה קשורים בקשר עבות לתכניו ומסריו של יום זה. חשבון הנפש, בדק הבית, היקיצה מתחושת שכרון הכוח וההכרה במגבלותיו, ובצדם היגון על הבנים והבנות שנפלו שקפו את התחושה שמלחמת יום הכיפורים היתה ל-"יום הכיפורים" של החברה הישראלית - רגע מעצב ומכונן.

בדומה ליתר מלחמות ישראל, מלחמת יום הכיפורים וכרונה נצרבו גם בשירה ובזמר העבריים ובכך הוסיפו מלים ודפים ל-"סידור התפילה הישראלי". שלא במפתיע שקפו שירים אלו, בין השאר, את הכמיהה למציאות חיים שלווה ובטוחה, ורבים מהם נקטו בלשון תפילה ובמטבעות הלקוחים מהמקורות היהודיים.

בשנים האחרונות מתחדדת ההכרה כי לזמר העברי והישראלי תפקיד חשוב בחידושה של התפילה בישראל ובהעצמתם של חיי הקהילה. קהילות מתפללות רבות, מכל הזרמים, נוהגות לשלב בתפילתן שירים עבריים, משל היו אלה פיוטי התפילה של דורנו.

לקראת יום הכיפורים אנו מקבצים באסופה זו חלק מן השירים שנכתבו בזמן המלחמה ובעקבותיה, הראויים והיכולים להשתלב בסדר התפילות של יום הכיפורים. שירים אלו בחלקם נוקטים באופן מפורש בלשון תפילה ובקשה; אחרים - שפתם אינה שפת התפילה אך תכניהם, ולא פחות חשוב מכך - לחניהם, הולמים את אוירתו המיוחדת של היום.

אנו מזמינים אתכם לשלב בתפילות יום הכיפורים שירים אלו ואחרים כדרך להעשיר את תפילותיו המסורתיות של היום וכאמצעי לשלב במהלך תפילות אלו את זכרם של המלחמה ושל קורבנותיה.

אחי גיבורי התהילה

מילים: דודו ברק לחן: שייקה פייקוב

אני יונתן הקטן
הקט שבבני מתתיהו
הביטו אחי הנה באתי עד כאן
וימי היפים הנה באו.

בם גשר אל גשר אקשור
וככה נשוב אל בתינו
מעבר לרכס איילת האור
שוב בוכה וצוחקת אלינו.

אחי גיבורי....

הבט גור אריה יהודה
עולם ומלואו לרגליך
חופה מעליך - הודה וכבודה
תספר אנדה אודותיך.

אחי הרביעי אלעזר
אל ארץ חרמון העפלת
מול נס האומה בראשו של ההר
חרישית דמעוטיך גילגלת.

אחי גיבורי....

אחי בכורי יוחנן
אליך קוראים השמים
שומר נתיביך מלאך בלבן
מפרש הוא עליך כנפיים.

שני לי יקרת שמעון
אל חום המדבר פעמיך
מרכבת זהב ומרכבת שריון
לי שומרות את כ"א שנותיך.

אחי גיבורי
גיבורי התהילה
לכם תפילתי העולה ועולה.

אחי גיבורי
גיבורי התהילה
לכם תפילתי העולה,
אחי גיבורי התהילה...
אחי גיבורי התהילה.

עיון, תפילה ושירה

השיר "אחי גיבורי התהילה" שנכתב בעקבות מלחמת יום הכיפורים מבוסס על סיפורם של חמשת בניו של מתתיהו החשמונאי. השיר מתכתב עם הספר "אחי גיבורי התהילה" שפורסם בשנת 1948 על ידי הסופר היהודי אמריקאי, הווארד פוסט. הספר הוקדש ל-"לאשר הם שם, יהודים ולא יהודים, שחירפו נפשם באותו מאבק עתיק-יומין ובלתי-נשלם על חירות האדם וכבודו". השיר כולו מתכתב עם מיתוס המכבים המתואר בספרי החשמונאים. חתימת השיר המזכירה את "איילת האור" מתכתבת עם מדרשי ואגדות חז"ל על איילת השחר ועל השימוש בה כסמל לגאולה ולתקומה (ירושלמי ברכות ע"א א).

היה לי חבר היה לי אח

מילים יהורם טהרלב. לחן: יאיר רוזנבלום

במקום שאליו אני הולך,
אני נזהר שלא לשבור,
אני נזהר שלא לדרוך,
אני נזהר שלא לזכור,
וטוב לי שאתה איתי,
וגם אתה וגם אתה.
פה תישאר אחרי לכתי!
פה תישאר אחרי לכתי
החברות אשר היתה.

היה לי חבר, היה לי אח...

במקום שאליו אני הולך
היו נשים, היו גברים,
ואהבה גדולה היתה,
האם אני אמצא אותה?
הם לא השאירו לי דבר
לא אנחות וגם לא פרחים.
הם לא השאירו לי דבר!
הם לא השאירו לי דבר,
מלבד אחים וחברים.

היה לי חבר, היה לי אח...

במקום שאליו אני הולך
היו רבים כבר לפני.
השאירו שביל, השאירו עץ,
השאירו אבן לרגלי,
ומה אני אשאיר אחרי,
האם אשאיר איזה דבר?
איני רואה את צעדי!
איני רואה את צעדי,
ומי יראה אותם מחר?

היה לי חבר, היה לי אח,
הושט לי יד כשאקרא,
היה לי חבר, היה לי אח,
הושט לי יד בעת צרה,
אני אחיך, אל תשכח!
היה לי חבר, היה לי אח.

עיון, תפילה ושירה

שיר זה המדגיש את ערך הרעות והחברות נכתב על ידי יהורם טהרלב לאחר המלחמה. לדברי טהרלב עמד לנגד עיניו שיר הרעות - מן השירים המוכרים והבולטים של מלחמת יום הכיפורים. בשיר זה קשה לאתר התייחסויות ישירות למקורות יהודיים למעט המקום המרכזי שתופס המונחים "אח" ו-"חבר" בכל רובדי היצירה היהודית, כדוגמת המצווה: "פתח תפתח את ירך לאחיך..." (דברים טו 11) או מטבע התפילה: "חברים כל ישראל" (מתוך ברכת החודש). את הביטוי הפותח את בתי השיר: "במקום שאליו אני הולך..." ניתן לקשר למאמרו של הלל הזקן: "למקום שאני אוהב לשם רגלי מוליכות אותי" (בבלי, מסכת סוכה נג ע"א)

המלחמה האחרונה

מילים: חיים חפר. לחן: דובי זלצר

בשם התותחנים אשר ברסק הפגזים
היו עמוד האש לאורך החזית,
בשם חובשים רופאים שבנפשם ומאודם
החזירו רוח וחיים, השיבו דם.

בשם הקשרים אשר קולם קרע לילות,
בשם כל הגייסות והחילות,
בשם כל האבות אשר הלכו לקרב נורא
ושרוצים לשוב אלייך חזרה -
אני מבטיח לך ילדה...

בשם כל הטנקיסטים ופניהם המאובקות
אשר עברו את כל האש והשחיקות,
בשם הימאים אשר פשטו על הנמלים
ועיניהם כבדות ממלח וגלים.

בשם הטייסים אשר פרצו אל קרב זועם
ונצרכו באש טילים ואש נון מם.
בשם הצנחנים שבין עופרת ועשן
ראו אותך, כמו מלאך, מעל ראשם.
אני מבטיח לך, ילדה שלי קטנה
שזאת תהיה המלחמה האחרונה.
(אני מבטיח לך, ילדה שלי קטנה
שזאת תהיה המלחמה האחרונה)

עיון, תפילה ושירה

מילות השיר נכתבו על ידי חיים חפר במהלך ימי הלחימה בעת שבקר באחת ממפקדות השריון בסיני. השיר הולחן בו ביום על ידי דובי זלצר והושר עוד בעיצומם של ימי הקרבות על ידי יהורם גאון בהופעותיו לפני חיילים. למרות שהשיר אינו מתייחס ישירות למקורות יהודיים שזורים בו ביטויים הלוקחים מהמקרא ומלשון התפילה או מתייחסים אליהם: "עמוד האש", "בנפשם ובמאודם".

מוכרחים להמשיך לנגן

מילים: עודד פלדמן. לחן: יאיר רוזנבלום

את המנגינה הזאת...
יש לנו שתי דרכים לנגן
אחת לפי תווים כתובים מראש
ולפעמים אין תווים
אין תווים וצריך לנגן בלי תווים
זוהי מה שעשינו הפעם
ולמרות שפקעו מיתרים
המנגינה היתה טובה
והיא נשמעת היטב בכל המקומות
ואנו נמשיך להשמיע אותה
את המנגינה הזאת...

את המנגינה הזאת
אי אפשר להפסיק,
את המנגינה הזאת
אי אפשר להפסיק,
מוכרחים להמשיך לנגן
מוכרחים להמשיך לנגן,
מפני שאת המנגינה הזאת
אי אפשר להפסיק
שניים ממבנה חרדל - הלך
ארבע ממבנה אגוז - הלך
כמו נבל גדול בעל אלף מיתרים
שמנגן ומנגן ומנגן,
וכפעם בפעם פוקע מיתר
וממשיכים לנגן על מיתר אחד פחות,
ועוד מיתר אחד פחות
ומיתרים פקעו ולא חזרו
חלקם חזרו וימשיכו לנגן
מפני שאת המנגינה הזאת
אי אפשר להפסיק,
מוכרחים להמשיך לנגן

עיון, תפילה ושירה

את השיר כתב עודד פלדמן, קצין החינוך של חיל האוויר, על יסוד הביטוי שטבע מפקד החיל בזמן המלחמה, האלוף בני פלד. השיר הושמע לראשונה בכנס הראשון של מפקדי החיל לאחר המלחמה בבסיס תל נוף, חודשים אחדים לאחר סיומה. למרות העדר התייחסות ישירה למקורות יהודיים, הרי שהנבל, הנזכר בשיר הוא אחד מכלי הנגינה המתוארים פעמים רבות במקרא. כלי נגינה זה נזכר אף בפרקי תהילים המשובצים בתפילות השבת והמועדים לרבות יום הכיפורים, ולזוגמה: "מזמור לשיר ליום השבת: טוב להדות ליי וְזָמַר לְשִׁמְךָ עֲלֵינוּ. לְהַגִּיד בְּבִקְרָה חֲסִדְךָ וְאַמְּוֹנָתְךָ בְּלִילוֹת. עֲלֵי עֶשׂוֹר וְעֲלֵי נָבֶל עֲלֵי הַגִּיטָרָה בְּכַנּוֹר. כִּי שָׁמַחְתָּנִי יְהוָה בְּפִעֲלֶךָ בְּמַעֲשֵׂי יְדִיךָ אֲרַנֵּן" (מזמור צב א-ד)

החיטה צומחת שוב

מילים: דורית צמרת. לחן: חיים ברקני

וכל מה שהיה אולי יהיה לעד
זרח השמש שוב השמש בא
עוד השירים שרים אך איך יוגד
כל המכאוב וכל האהבה

הן זה אותו העמק, הן זה אותו הבית
אבל אתם הן לא תוכלו לשוב
ואיך קרה, ואיך קרה ואיך קורה עדיין
שהחיטה צומחת שוב.

מן העפר המר העיריות עלות
ועל הדשא ילד וכלבו
מואר החדר ויורדים לילות
על מה שבו ומה שבליבו

זה לא אותו העמק...

שדות שפוכים הרחק מאופק ועד סף
וחרובים זית ונלבו -
ואל ערבו העמק נאסף
ביופי שעוד לא היה כמוהו.

זה לא אותו העמק, זה לא אותו הבית,
אתם אינכם ולא תוכלו לשוב
השביל עם השדרה, ובשמיים עיט
אך החיטה צומחת שוב

עיון, תפילה ושירה

השיר: "החיטה צומחת שוב" נכתב על ידי חברת קיבוץ בית השיטה, דורית צמרת, בעקבות אובדנו המר של הקיבוץ ששכל אחד עשרה מבניו במלחמת יום הכיפורים. בבית השלישי של השיר מופיעה השורה: "זרח השמש שוב בא השמש" הרומזת על הפסוק מספר קהלת: "...דור הלך ודור בא והאָרץ לעולם עמדת. וזרח השמש ובא השמש ואל מקומו שואף זורח הוא שם" (קהלת א ד-ה). אזכורו של הפסוק מדגיש את הציר המרכזי של השיר - הפער הבלתי נתפס בין אבדן הבנים לבין מנהגו של העולם ושנת התחדשותו של הטבע.

בהקשרו של ספר קהלת יצוין כי פסוקיו וביטויי משולבים בתפילת הווידוי, שהיא החלק המרכזי והמשמעותי בכל אחת מתפילות יום הכיפורים. כך לדומה משולבות בנוסח הווידוי המסורתי המילים, הנסמכות על ספר קהלת (פרק א פס' א; פרק ג' פס' ט): "כי כל מעשינו תהו וימי תיינו הבל לפניך; ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל".

בשנת 1990 הלחין יאיר רוזנבלום את מילות הפיוט העתיק "ונתנה תוקף" בעבור טקס הזיכרון שנערך בקיבוץ בית השיטה בערב יום הזיכרון. לחנו של רוזנבלום הפך לנכס צאן ברזל ואומץ על ידי קהילות רבות בישראל ובתפוצות כמנגינת הפיוט העתיק.

חורף שנת שבעים ושלוש

מילים: שמואל הספרי. לחן: אורי וידיסלבסקי

אנחנו הילדים של חורף שנת שבעים ושלוש
גדלנו, אנחנו עכשיו בצבא עם הנשק, קסדה על הראש
גם אנחנו יודעים לעשות אהבה, צוחקים ויודעים לבכות
גם אנחנו גברים, גם אנחנו נשים, גם אנחנו חולמים תינוקות

ולכן לא נלחץ, ולכן לא נדרוש, ולכן לא נאיים
כשהיינו קטנים אמרתם: הבטחות צריך לקיים
אם דרוש לכם כח ניתן, לא נחסוך, רק רצינו ללחוש
אנחנו הילדים של החורף הוא שנת שבעים ושלוש
הבטחתם יונה...

אנחנו הילדים של חורף שנת שבעים ושלוש
חלמתם אותנו לראשונה עם שחר, בתום הקרבות
הייתם גברים עייפים שהודו למזלם הטוב
הייתם נשים צעירות מודאגות ורציתן כל כך לאהוב
וכשהריתם אותנו באהבה בחורף שבעים ושלוש
רציתם למלא בגופכם את מה שחיסרה המלחמה.

כשנולדנו היתה הארץ פצועה ועצובה
הבטתם בנו, חיבתם אותנו, ניסיתם למצוא נחמה
כשנולדנו ברכו הזקנים בעיניים דומעות
אמרו הילדים האלה הלואי לא ילכו אל הצבא
ופניכם בתצלום הישן מוכיחות שדיברתם מכל הלב
כשהבטחתם לעשות בשבילנו הכל להפוך אויב לאהב.

הבטחתם יונה
עלה של זית
הבטחתם שלום בבית
הבטחתם אביב ופריחות
הבטחתם לקיים הבטחות
הבטחתם יונה

עיון, תפילה ושירה

השיר: "חורף שבעים ושלוש" נכתב שנים רבות לאחר מלחמת יום הכיפורים על ידי המחזאי שמואל הספרי בעבור להקת חיל החינוך. השיר הושר לראשונה בערב יום העצמאות שנת 1994, והפך במהרה לאחד מן השירים המזוהים ביותר עם זכרה של מלחמת יום הכיפורים. השיר כולל התייחסות לסמל המוכר של היונה עם עלה הזית הלקוח מתוך סיפור נח והמבול: "ויתבא אליי היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפייה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ" (בראשית ח יא). שורה נוספת מן השיר היכולה להתקשר אל מקור יהודי קדום היא השורה: "כשהבטחתם לעשות בשבילנו הכל להפוך אויב לאהב". מילים מרגשות אלו מזכירות את המאמר המופיע בחיבור פרקי אבות דרבי נתן (נוסח א' פרק כג): "איזהו גיבור שבגיבורים ... העושה שונאו אוהבו".

לו יהי

מילים ולחן: נעמי שמר

בתוך שכונה קטנה מוצלת
 בית קט עם גג אדום
 כל שנבקש לו יהי.
 זה סוף הקיץ סוף הדרך
 תן להם לשוב הלום
 כל שנבקש לו יהי.
 לו יהי, לו יהי
 אנא - לו יהי
 כל שנבקש לו יהי.
 ואם פתאום יזרח מאופל
 על ראשנו אור כוכב
 כל שנבקש לו יהי.
 אז תן שלווה ותן גם כוח
 לכל אלה שנאהב
 כל שנבקש לו יהי.

לו יהי, לו יהי
 אנא - לו יהי
 כל שנבקש לו יהי.
 מה קול ענות אני שומע
 קול שופר וקול תופים
 כל שנבקש לו יהי
 לו תישמע בתוך כל אלה
 גם תפילה אחת מפי
 כל שנבקש לו יהי
 לו יהי, לו יהי
 אנא - לו יהי
 כל שנבקש לו יהי.

עוד יש מפרש לבן באופק
 מול ענן שחור כבד
 כל שנבקש לו יהי.
 ואם בחלונות הערב
 אור נרות החג רועד
 כל שנבקש לו יהי.
 לו יהי, לו יהי
 אנא - לו יהי
 כל שנבקש לו יהי.
 אם המבשר עומד בדלת
 תן מילה טובה בפיו
 כל שנבקש לו יהי
 אם נפשך למות שואלת
 מפריחה ומאסיף
 כל שנבקש לו יהי.

עיון, תפילה ושירה

שירה של נעמי שמר, לו יהי, הוא אולי השיר העברי המזוהה ביותר עם מלחמת יום הכיפורים. במקורו נכתב השיר כגרסה עברית לשיר: LET IT BE של להקת החיפושיות. במהלך המלחמה החליטה נעמי שמר לחבר למילים לחן מקורי, והשיר הושר לראשונה בערב סוכות תשל"ד, בעיצומם של הקרבות. לאחר המלחמה הוסר מרוב הגרסאות המושרות של השיר הבית הפותח במילים: "אם המבשר עומד בפתח..." בשל הקשר לבשורת האויב שהובאה לאלפי משפחות החללים במלחמה.

"מה קול ענות אני שומע" - על יסוד דבריו של משה ליהושע בעת רדתם מן ההר בשעת מעשה העגל: "ויאמר, אין קול ענות גבורה, ואין קול, ענות חלושה; קול ענות, אנכי שמע". על פי מסורת חז"ל ביום י"ז בתמוז עשו בני ישראל את העגל ומשה שבר את הלוחות. ביום א' באלול עלה משה בשנית להר ולאחר ארבעים ימים, ביום הכיפורים, אמר לו האל: "סלחתי כדבריך" ושלח אותו בחזרה למחנה ישראל עם הלוחות השניים.

"קול שופר וקול תופים": צירוף זה יכול ורומז למזמור התהילים האחרון הכולל את המילים: "הללהו בתקע שופר... הללהו בתוף ומחול" (תהילים קנ ג-ד). בה בעת קול השופר וקולם של התופים יכול להתפרש אף כקולות קרב או צרה, כפי שמופיע במקומות שונים במקרה ולדוג': "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, אם תהיה רעה בעיר וי" לא עשה" (עמוס ג ו).

זכור

זְכֹר אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי וּבְנוֹתָיו הַנְּאֻמִּים וְהַאֲמִיצִים, חִילֵי צָבָא הַהֲגָה לְיִשְׂרָאֵל, וְכֹל לִוְחָמֵי הַמַּחְתָּרוֹת וְחֻטִּיבוֹת הַלִּוְחָמִים בְּמַעֲרְכוֹת הָעַם, אֲשֶׁר חָרְפוּ נַפְשָׁם וּנְפְלוּ בְּמַלְחָמוֹת עַל תְּקוּמוֹת יִשְׂרָאֵל, וּבָהֶם חִלְלֵי מַלְחָמַת יוֹם הַכִּיּוּרִים.

זְכֹר יִשְׂרָאֵל וְיִתְבָּרַךְ בְּזַרְעוֹ וְיֵאָבֵל עַל זֵיו הָעֲלוּמִים וְעַל חֲמַדַּת הַגְּבוּרָה וְעַל קִדְשַׁת הָרָצוֹן וְהַמְסִירוֹת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר נִסְפוּ בְּמַעֲרֶכֶה הַכְּבֵדָה:

יהיו גבורי מלחמות ישראל חתומים בלב ישראל לדור דור. ונאמר: אמן.

תפילה לשלום

יהי רצון מלפניך, יי אלהינו ואלהי אבותינו, שתבטל מלחמות ושפיכות דמים מן העולם, ותמשיך שלום גדול ונפלא בעולם, ולא-ישא נוי אל-גוי חרב, ולא-ילמדו עוד מלחמה: רק יכירו וידעו כל-יושבי תבל האמת לאמתה, אשר לא-באנו לזה העולם בשביל ריב ומחלוקת, ולא בשביל שנאה וקנאה וקנטור ושפיכות דמים. רק באנו לעולם, כדי להפיר אותך, תתברך לנצח. ובכן, תרחם עלינו. ויקים-בנו מקרא שכתוב: "ונתתי שלום בארץ, ושכבתם ואין מחריד, והשבתי חיה רעה מן-הארץ, וחרב לא-תעבר בארצכם": ויגל כמים, משפט, וצדקה כנחל ואיתן": כי-מלאה הארץ דעה את-יהוה, כמים לים מכסים".

עפ"י רבי נחמן מבראסלב

